

NEW CLASS OF LOCAL OWNERS FORMED AFTER COTTON FARMING (IN THE CASE OF BUKHARA EMIRATE)

Feruza Amonova

Doctoral candidate, PhD

Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: amonovaferuza230@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Businessmen, factory rich men, bankers, dealers, weaving, cotton-cleaning plants, silkworm breeding, gold ruble.

Received: 07.03.25

Accepted: 09.03.25

Published: 11.03.25

Abstract: The article discusses the new wealthy individuals and merchants that emerged in the Bukhara emirate of the end of XIX – the beginnings of the XX century, driven by the empire's increasing demand for cotton. This article has the special importance because of it is writing on the basis of the comparative analysis of archival documents and historical researches.

ПАХТАЧИЛИК ОРТИДАН ШАКЛЛАНГАН ЯНГИ САРМОЯДОРЛАР (БУХОРО АМИРЛИГИ МИСОЛИДА)

Феруза Амонова

докторант, PhD

Ўзбекистон ФА Тарих институти

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: amonovaferuza230@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлари: Тижоратчи, заводчи бойлар, банкирлар, савдогар, тўқимачилик, пахта тозалаш заводлари, ипакчилик, олтин рубль.

Аннотация: Мақолада XIX аср охири ва XX аср бошларида империянинг пахтачиликка бўлган талаби ортидан Бухоро амирлигида шаклланган янги бойлар ва савдогарлар ҳақида сўз боради. У архив ҳужжатлари ва тарихий тадқиқотларнинг қиёсий таҳлили асосида ёзилганлиги учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

НОВЫЙ КЛАСС МЕСТНЫХ СОБСТВЕННИКОВ, ОБРАЗОВАВШИЙСЯ ПОСЛЕ ВЫРАЩИВАНИЯ ХЛОПКА (В СЛУЧАЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА)

Феруза Амонова

Докторант, PhD

Институт истории Академии наук

Ташкент, Узбекистана

E-mail: amonovaferuza230@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Бизнесмены, заводские богачи, банкиры, торговцы, ткачество, хлопкоочистительные заводы, шелководство, золотой рубль.

Аннотация: В статье обсуждаются новые богатые люди и торговцев, возникших в Бухарском эмирате в конце XIX – начале XX века, движимых растущим спросом империи на хлопок. Данная статья имеет особую значимость по причине её написания на основе сравнительного анализа архивных документов и исторических исследований.

Кириш. Давлатнинг юксалиши ва равақ топиши ишлаб чиқариш турлари, давлатнинг ички имкониятлари, иқтисодий салоҳияти билан боғлиқ. Қайси соҳаларда бўлмасин у ижтимоий бўладими, иқтисодий, диний-маданий соҳа бўладими унинг ривожланиши давлатнинг ташқи муҳитдаги ўрнига, иқтисодий соҳани ҳаракатлантирувчи ишлаб чиқарувчи кучларига боғлиқ. Бундай кучлар қаторига меҳнаткаш аҳолидан тортиб йирик ишбилармон тадбиркорлар, мулкдорлар қатлами кирган.

Бухоро амирлиги Россия империяси томонидан истило этилгач, амирликда маҳаллий халқ ичидан етишиб чиққан миллий сармоядорлар, савдо-саноат эгаларининг шаклланиши жамиятда алоҳида аҳамиятга эга. Айниқса, XIX аср охири – XX аср бошларида амирликда сафи кенгайган мулкдорларнинг ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш билан бирга диний, маданий-маърифий соҳаларда ҳам ўз ҳиссаларини қўшиши халқ томонидан муносиб баҳоланган. Шунинг учун уларнинг фаолиятини ўрганиш ва тадқиқотлар олиб бориш муҳим.

Тадқиқот усуллари. Ушбу мақолада XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида фаолият олиб борган янги маҳаллий мулкдорлар синфининг шаклланиши, савдо саноатидаги ўзгаришлар, унинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётга таъсирини “Туркестанский сборник”, “Закаспийское обозрение”, “Таржимон”, газеталари ва Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архивининг И-323 фонди (Вақф ёрлиқлари коллекцияси фонди)да сақланаётган ҳужжатлар асосида таҳлил қилинади.

Бухоро амирлигидаги мулкдорлар қатламини ўрганишда дастлабки манба Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат архивида сақланган “Вақф ёрлиқлари

коллекцияси” деб номланган И-323 фонди бўлиб, унда катта ҳажмдаги вақф ҳужжатлари жамланган. Жамғармадаги ҳужжатлар мазмуни даврий жиҳатдан IX асрдан то XX асрнинг биринчи ярмигача бўлган даврга тегишли бўлиб, улар асосан ҳукмдорлар, амалдорлар, мулкдорлар томонидан мадрасалар, кутубхоналар, шифохоналар фойдасига тузилган [1.].

Абдумансур Ёров ўзининг тадқиқотларида кўплаб Бухоро савдогарларининг номлари, уларнинг фаолияти ва мулклари ҳақида маълумотлар тўплаган. Хусусан, “Бухарский эмират на мировой рынке (вторая половина XIX – началор XX столетия)” монографиясида пахта ва қорақўл тери савдо-саноатида ўз ўрнига эга тадбиркорларнинг номлари куйидагича келтирилган: “... Бухоро амирлигидаги I-гильдия сармоядорларига Амир Саййид Абдулаҳадхон ва амир Саййид Олимхон, Убайдулла Хўжа ва Латифхўжа Қосимовлар, Жўрабек ва Миркалон Арабовлар, Мирза Мухитдин Мансуров, Мирза Сирожддин Ҳаким, Мухторхўжа Азизхўжаев каби бир нечта йирик мулк эгалари, II ва III гильдия савдогарларнинг фаолияти ва жамиятдаги ўрни диққатга сазовордир” [2 66-75 с.]. Шулар қаторида, Мустафохўжа, Вадъев, Каюпов, Ғофурхўжа Миржонов, Мурод Ашурбой карвонбоши, Пўлатбой карвонбоши, Кароматуллоҳ Хўжа, Мирзо Исо Муҳаммедов, Муҳаммад Юнусов, Раим Бобожонов, Муқимбоев, Сулаймон Ҳазратқулов ва бошқа бир қатор маҳаллий савдогарлар ҳам алоҳида мавқе ва мартабага эга эдилар [3; 4 б.]. бу савдогарлар ўз фарзандларини ҳам имкон қадар ушбу соҳа сирларидан воқиф қилиб, ўз тижорат ишларини шариат қоидалари асосида давом эттиришда муносиб ворислар бўлиб етиштирилганини орзу қилишарди.

Натижа. Тадбиркорликнинг кенг ривожланиб бориши янги-янги саноат корхоналари вужудга келишига сабаб бўлган. Хусусий корхона эгалари бўлган мулкдорлар қатлами кўпайган. Бунинг натижасида шаҳарлар аҳолиси ўртасида табақаланиш жараёни тезлашган. Бу жараёнлар воҳа аҳолиси катта қисмининг қишлоқ хўжалиги билан алоқасини узиб, бевосита ҳунармандчилик, савдо-сотик, тадбиркорлик билан банд бўлишига олиб келган. Бухоро амирлигида саноат корхоналарининг кириб келиши қўл меҳнатига асосланган маҳаллий эски ҳунарманд савдогарлар учун катта зарба бўлган.

XIX аср охирларида амирлик ҳудудида ҳам саноат ишлаб чиқаришда, ҳам ички ва ташқи савдо муносабатларида тўқимачилик соҳаси муҳим ўрин эгаллади. Натижада қишлоқ хўжалик хом ашёсига асосланган саноатнинг айрим тармоқлари кенг ривож топган. Россия империяси бозорларида сифатли ипак ва ипак маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни қондиришга жиддий аҳамият қаратилди. Ўлкада пахта тозалаш, шойи ва жун газламаларни ишлаб чиқарувчи фабрикалар, хом ашёни қайта ишлайдиган заводлар

вужудга келган. Жумладан, биргина Янги Бухоро шахрининг ўзида 1913 йилгача иккита ип-газлама тўқийдиган фабрика фаолият олиб борган [4; 145 p.].

Бухоро амирлигининг Бухоро, Гиждувон, Кармана, Қарши шаҳарларида кенг тарқалган ва ривожланган саноатбоп тармоқларидан бири пахта ва пилла толасига ишлов беришдир [5]. Бу ерда пахта ва пилла толасидан чит, дока, атлас, беқасам каби маҳаллий аҳоли эҳтиёжларини қондиришда ва катта миқдорда четга чиқариладиган матолар тайёрланган. Зарафшон воҳасида товар ишлаб чиқаришининг жонланиши чет мамлакатлар билан алоқаларнинг ривожланишига ҳамда шаҳар ва қишлоқларда тадбиркорлик ва савдо-сотиқ ишларининг кенгайишига кенг йўл очиб берган. Абдунабибой ва Мулла Абдуваҳоб Пашим воҳада пахта савдоси билан шуғулланувчи йирик савдогарлар тоифасига кирган. Абдунабибой ҳар йили 60 вагонгача, Абдуваҳоб Пашим эса 30 вагонгача пахтани четга жўнатишган[6; 67 с.].

Эски Бухорода яшаб фаолият юритган Карвонбоши Абдурауф Азизов, Ғайбуллабой Мирфайз ўғли, Абдуғиёс Оқсоқол Восиқ ўғли, Ҳаётжон Очилдибой ўғли каби тадбиркорлар шариат қоидаларига кўра мулкларини маълум бир қисмини масжид, мадрасалар ихтиёрига вақф қилган бўлсалар, қолган қисмини ўз манфаати йўлида турли маҳсулотларнинг улгуржи савдосига банд қилганлар [7].

Карвонбоши Абдурауф Азизов Бухоро савдогарларнинг етакчиси бўлган. У тулки ва сувсар мўйнаси, кўзи териси, қорақўл тери, пахта, пилла, жун маҳсулотларининг улгуржи савдоси билан шуғулланган тадбиркор эди. *Ғайбуллабой Мирфайз ўғли* ун, шакар, оққанд (қаттиқ конфет), гугурт савдоси билан шуғулланган мулкдор бўлган [8]. *Абдуғиёс Оқсоқол Восиқ ўғли* қорақўл тери олди-сотди савдосида воситачи (даллол)лик қилган. *Ҳаётжон Очилдибой ўғли* қорақўл тери, кўзи териси, пахта, жун ва жун маҳсулотларнинг улгуржи савдоси билан шуғулланиб, Россия империясининг бир нечта шаҳарларида қорақўл тери ва пахта толасини сотиш билан шуғулланган [9; 4 с.].

Рус ва чет эл капиталининг амирлик ҳудудига кириб келиши ва кўпайиб бориши саноат ишлаб чиқаришининг янги турлари пайдо бўлишига замин яратган. Пахта тозалаш заводларининг кўплаб вужудга келиши пахта хом-ашёсига бўлган эҳтиёжни янада кучайтирган.

XIX аср охирида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига ихтисослаштириш жараёнининг кучайиши билан узумчилик, боғдорчилик, ипакчилик билан шуғулланувчи хўжаликлари товар-пул муносабатларига тортилган. Айниқса, Бухорода узумчилик билан шуғулланувчи хўжалиklar тобора кўпайиб борган. Бухорода узум етиштирувчи ҳудудларга Кармана, Хатирчи, Шаҳрисабз, Ғузор, Чироқчи, Қарши бекликлари ва

Бухоронинг бир нечта туманлари кирган [10; 225 с.]. Узумчилик билан шуғулланувчи хўжаликларнинг характерли хусусияти шундаки, бу соҳа билан кўпроқ йирик ер эгалари эмас, кам ерли хўжаликлар шуғулланган. Бунинг сабаби камбағал деҳқонларнинг ҳам товар-пул муносабатларига тортилиши, пулга муҳтожлик туфайли бозорбоп маҳсулотлар етиштиришга ҳаракат қилишлари эди. Бундан кўринадики, узумчилик билан шуғулланувчи оилаларнинг узумчиликдан қилган даромади қишлоқ хўжалигидан қилган йиллик даромадининг 75-78 фоизини ташкил қилган[11.].

Бироқ амирлик ҳудудида йирик сармоядорларнинг етишиб чиқишини мустамлакачилар умуман хохламаган. Улар миллат ичидан етишиб чиққан мулкдорлар табақасининг охир-оқибатда ўз халқининг туб манфаатлари учун кураш олиб боришдан қўрққан. Шунинг учун Россия империяси ҳукумати ва буржуазияси ўсиб келаётган ўзбек маҳаллий сармоядорларининг иқтисодий-сиёсий ҳуқуқларини чеклаб, унинг ривожланиши ва иқтисодий юксалишига тўсқинлик қилиб келган.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро амирлигида XIX аср охири ва XX аср бошларида маҳаллий мулкдорлар қатлами шаклланди. Бу қатлам вакиллари Бухородаги йирик буржуазия вакиллари: савдогарлар, тижоратчилар, қоракўлчи ва заводчи бойлар бўлиб, бир томондан, улар Россия империясининг минтақадаги йирик сармоядорлари билан рақобат қилишга киришган бўлса, иккинчи томондан, Бухоро амирлиги иқтисодиётида тобора муҳим роль ўйнай бошлади. Амирликда XIX аср охирида 12 мингдан ортиқ маҳаллий савдогар бўлиб, қоракўл тери, пахта, жун, ипак толаси билан савдо қилишдан ташқари катта ер майдонларига ҳам эга бўлиб, уларни маҳаллий деҳқонларга ижарага бериш ҳисобидан даромад олганлар. XX аср бошларида амирлик иқтисодиётининг етакчи тармоқлари кўпроқ Россиядаги саноат ишлаб чиқаришининг таъсир доирасига тушиб борди. Маҳаллий хунармандчилик тармоқларига замонавий асбоб ускуналарнинг ниҳоятда секинлик билан жорий этилиши меҳнат унумдорлиги ва маҳсулот сифатига салбий таъсир кўрсатган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O'zbekiston MA, I-323-fond, 1-ro'yxat, 80, 127, 369, 400-ish.
2. Abduxoliq Nabaviy. (2012). "Buxoroi sharif" sarog'oz i matbuoti milliy. – Dushanbe.: "Buxoro".
3. Xotamov N. (2014). Istoriya bankov i predprinimatelstva v Sredney Azii (60-ye god XIX v. – 1917 g.). – Dushanbe.: "ER-graf".
4. Yorov A. (2017). Buxarskiy emirat na mirovom rinke (vtoraya polovina XIX – nachalo XX stoletiya). – Dushanbe.

5. Rajabov Q., Hayitov Sh. (2011). Usmon Xo'ja. – Toshkent.: “Abu matbuot-konsalt”.
6. Seymour Becker. (2005). Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865–1924. London and New York: “Routledge Curzon”.
7. Yorov A. (2005). Buxarskiy emirat na mirovom rinke (vtoraya polovina XIX – nachalo XX stoletiya). – k.i.n. diss. avtoref. - Dushanbe.
8. Amonova F. (2013). Buxoro amirligi iqtisodiyotiga tarixiy nazar (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). – Toshkent.: “YANGI NASHR”.
9. (1908). Karakulevaya ovsa i razvedeniye yeyo v Sredney Yevrope // Turkestanskiy sbornik. № 468. – Tashkent. 1908.
10. 1909. Karakuleviy rinok // Turkestanskiy sbornik. № 511. – Tashkent.
11. (1903). Karakuleviy krizis // Tarjimon. № 44.